

Recepcija Franje Markovića kao filozofa od 1884. do 1982. godine

Ana Grgić*

Sažetak

Franjo Marković dugo je bio percipiran prvenstveno kao književnik i društveno angažirani intelektualac, a recepcija njegova filozofskog djela ostala je fragmentirana. U ovom radu analiziramo nekoliko ključnih studija o njegovu djelu i pokazujemo da unatoč sve većemu interesu za Markovićevu filozofiju, posebno logiku i etiku, cjelovita interpretacija njegova djela još uvijek nedostaje. Zaključujemo da je nužno dublje istražiti utjecaj Herbarta na Markovića i rukopisnu filozofsku ostavštinu kako bi bilo omogućeno sveobuhvatno razumijevanje njegova intelektualnoga doprinosa.

Ključne riječi: Franjo Marković; Vjekoslav Klaić; Branko Vodnik; Ljuboje Dlustuš; Krsto Pavletić; Vladimir Filipović; Albert Bazala; herbartizam; hrvatska filozofija

Uvod

Povodom dvadesete obljetnice smrti Franje Markovića (1845.–1914.) u *Jutar-njem listu* 15. rujna 1934. objavljen je nepotpisani tekst u kojem autor o njemu kaže: »Taj čovjek–idealista, koji bijaše kao *kulturni radnik* vjerna slika onoga slavenskog idealiste, kojega je sam formulirao u svome *žKohanu i Vlasti*?, koji je žudio za idilom doma i svijeta, doživio je hudu sudbinu od potomstva« (Anon., 1934, kurziv A. G.). Tekst je, s jedne strane, napisan kao pokuda jer dvadeset godina nakon njegove smrti vlada »apatija i zaborav prema ličnosti Franje Markovića« te, s druge strane, kao podsjetnik na njegovu nekoć priznatu veličinu. Doduše, taj je prikaz razmjera Markovićeve kulturne važnosti vrlo manjkav jer ne navodi da je, uz to što je bio hrvatski književnik (pjesnik i dramatičar) i filozof, Marković bio i filolog, književni i kazališni kritičar, urednik *Vienca*, prvi na-

* Dr. sc. Ana Grgić, znanstvena suradnica, Institut za filozofiju. Adresa: Ulica grada Vukovara 54, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0874-244X>.
E–adresa: agrgic@ifzg.hr
Članak je rezultat istraživanja na projektu "Nove teme u hrvatskoj filozofiji od 1874. do 1945. godine" (IP–2022–10–5438) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

stavnik filozofije na Mudroslovnom (danas Filozofskom) fakultetu Kraljevskoga sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu (danas Sveučilišta u Zagrebu), njegov prvi dekan, rektor Sveučilišta, saborski zastupnik, član JAZU (danas HAZU) i dr. Za gore navedenog anonimnog autora Marković je u prvom redu književnik. Sve što se o Markovićevim filozofskim doprinosima kaže svodi se na tvrdnju da je on bio pisac »prve naše žEstetike'«, koju je, kako autor ističe, napisao »na užtrb [svojem] književnom stvaranju« (Anon., 1934). Izostanak spominjanja svih ostalih Markovićevih društvenih uloga, osim književne i filozofske, dobar je pokazatelj kako je on čak dva desetljeća nakon smrti percipiran jednostrano, a što se njegova filozofskoga rada tiče, prilično površno.

I praktički svi tekstovi napisani povodom njegove smrti jednako su manjkavi što se tiče priznavanja Markovića kao filozofa: gotovo svi o njemu govore prvenstveno kao književniku, dijelom kao društveno angažiranom intelektualcu, tek usput spominjući njegov filozofski rad.¹ Kao što pokazujemo u ovom radu, isto vrijedi i za veliku većinu studija posvećenih cjelini Markovićeva rada. To je u očitu neskladu s činjenicom da se Marković često smatra svojevrsnim utemeljiteljem moderne hrvatske filozofije. Bio je prvi profesor filozofije na obnovljenom Sveučilištu u Zagrebu, gdje je predavao punih četrdeset godina, s time da je dvadeset godina samostalno predavao sve filozofske predmete.² Ipak, dosadašnja recepcija Markovića kao filozofa također je uglavnom sužena dosega i prikazuje ga kao estetičara i začetnika istraživanja hrvatskoga filozofskoga nasljeđa.³ Tek je posljednjih godina, zahvaljujući radu na njegovoj obimnoj rukopisnoj ostavi, istaknut njegov rad u logici i etici.⁴

Stoga bi se, unatoč činjenici da je njegovo djelo dosta obilno istraženo, moglo kazati da je razumijevanje djela Franje Markovića još uvijek parcijalno, i to u dva smisla. Prvo, još uvijek nije sasvim jasno kako točno pomiriti brojne uloge koje je on preuzimao u svojem životu: uloge pjesnika, filozofa, nastavnika, političara, urednika i dr. Prije svega, kako se njegova filozofija odnosi prema njegovu pjesništvu? Je li riječ o neovisnim aktivnostima kojima se je posvećivao ovisno o životnim prilikama ili se među njima može pronaći neka bitna povezanost? Drugo, i naše razumijevanje Markovića kao filozofa velikim je dijelom ograničeno jer, uzme li se u obzir njegova bogata nastavna djelatnost i bogata filozofska

1 Iznimku čine nekrolog objavljen u *Obzoru* 18. rujna 1914., koji sadrži i govor što ga je na Markovićevu pogrebu održao Albert Bazala, koji je u cijelosti posvećen njegovu filozofskom radu (usp. Anon., 1914), kao i Bazalin nekrolog iz *Savremenika* (Bazala, 1914).

2 Za popis svih predavanja što ih je Marković držao na Mudroslovnom fakultetu usp. Peklić, 2014, 49–54.

3 Marković je za života objavio manji broj filozofskih spisa. Iako je većina tih spisa uistinu posvećena estetici i hrvatskomu filozofskom nasljeđu, ipak treba uzeti u obzir da *Razvoj i sustav obćenite estetike* (Marković, 1903) uključuje i sustavni uvod u opću filozofiju, kao i niz spoznajnoteorijskih i metafizičkih razmišljanja, a *Etički sadržaj naših narodnih poslovice* (Marković, 1889) u osnovi je rasprava o etici. Stoga se ne može kazati da je recepcija Markovićeva filozofskoga rada bila u potpunosti uvjetovana disciplinarnom ograničenošću objavljenih djela.

4 O Markovićevim filozofskim rukopisima usp. Marotti, 2019, 27–56 (ovdje treba dodati i gradivo koje je na Institutu za filozofiju u Zagrebu), a za popis do sada objavljenih rukopisa usp. Marotti, 2019, 61–62. Do sada su objavljeni dijelovi rukopisa iz logike, etike i pedagogije. Za logiku usp. Kovač (1992; 2016) i Marotti (2016), a za etiku Sušnik (2023).

ostavština, slika Markovića kao u prvom redu estetičara sigurno je u osnovi manjkava. Stoga, iako se danas sigurno više ne može, poput navedenoga anonimnoga autora, tvrditi da je Marković doživio »hudu sudbinu od potomstva«, ne može se tvrditi ni to da postoji jedinstvena, zaokružena interpretacija njega kao važne intelektualne osobe konca 19. i početka 20. stoljeća.

U ovom radu raspravljamo o šest studija — od kojih su dvije napisane tijekom Markovićeve života, a četiri posmrtno — koje pretendiraju na to da budu cjelovit prikaz Markovićeve djela. U svim prikazima objavljenima prije knjige Alberta Bazale iz 1921. godine (Bazala, 1974) činjenica da je Marković bio i filozof spominje se tek uzgredno, tako da se za njih ipak ne može reći da su prikazi njegova djela u cjelini. Bazala (1974) pak, iako Markovića portretira prvenstveno kao filozofa, pokušava objasniti odnos njegove filozofije i njegova pjesništva te dolazi do zaključka da među tim dvama vidovima njegove djelatnosti postoji svojevrsna napetost. Tu napetost pokušava razriješiti Vladimir Filipović (1982). Pokušavamo pokazati, iako je i poslije Filipovića objavljen niz vrijednih radova o Markoviću,⁵ da njegova studija ima dva obilježja zbog kojih zaslužuje biti smatrana prijelomnicom u povijesti recepcije Franje Markovića, pa stoga može služiti kao *terminus ad quem* ovoga članka. S jedne strane, ona predstavlja kulminaciju dotadašnjih istraživanja utoliko što, nadilazeći Bazalu, uistinu pokušava ponuditi cjelovit i jedinstven prikaz Markovića i kao filozofa i kao književnika i kao nastavnika, sintetički obrazlažući motive njegova djelovanja u tim područjima. S druge pak strane, Filipović pokazuje smjer u kojem bi trebao ići svaki budući pokušaj razumijevanja Markovića kao filozofa, i to time što postavlja ključno pitanje, naznačeno u podnaslovu njegova rada: Koliko je zapravo Marković u filozofiji herbartovac? Odgovor što ga Filipović daje, prema kojemu je Marković herbartovac u formalnom, ali ne i sadržajnom smislu, ograničen je činjenicom da Filipović, za razliku od Bazale, nije imao pristup Markovićeve predavanjima ni bogatoj filozofskoj ostavštini. Danas, kada se počinju objavljivati spisi iz te ostavštine, otvara se prigoda za provjeru je li takav odgovor primjeren.⁶

1. *Recepcija tijekom Markovićeve života: Klaić i Vodnik*

Tijekom Markovićeve života izišle su dvije studije posvećene njegovu sveukupnomu djelu.⁷ Prvu je napisao Vjekoslav Klaić 1884. godine pod naslovom *Dr.*

5 Osobito treba spomenuti Pekličevu (2014) do sada najopsežniju studiju o Markoviću, u kojoj je, međutim, Markovićevoj filozofiji posvećeno samo 28 od ukupno 419 stranica teksta. Svojevrstan sintetički prikaz nudi i Tatarin (1996), s naglaskom na Markovićeve estetske prosudbe.

6 Za do sada najpodrobniji pokušaj razumijevanja Markovićeve duga Herbartu usp. Marotti (2019, 27–36), koji u osnovi pristaje uz Filipovićev odgovor na pitanje o tom koliko je Marković herbartovac, ali napominje: »Utoliko i navedeni herbartizam valja shvatiti posve uvjetno: bilo kao spomenuti opći okvir, bilo pak kao posljedak činjenice da njegova rukopisna ostavština još uvijek nije proučena« (Marotti, 2019, 42).

7 Ovaj se rad ograničava samo na studije koje nude cjelovit prikaz Markovićeve djela. Prikaz povijesti recepcije Markovića postoji i u Pekličića (2014, 2–9), kojemu je ovaj rad komplementaran.

Franjo Marković, a objavljena je u časopisu *Vienac* u tri nastavka. Povjesničar Vjekoslav Klaić (1849.–1928.), autor monumentalne *Povijesti Hrvata* (1899.–1911.), ne obrazlaže svoje motive sastavljanja širega prikaza Markovićeve djelovanja. No, sigurno je da je, barem dijelom, njegov tekst zamišljen kao obrana Markovićeve ugleda kao književnika (Klaić, 1884, 608–610). Markovićev kontinuirani književni rad prestaje nešto prije njegova zaposlenja na obnovljenom Sveučilištu u Zagrebu 1874., nakon čega je djelovao više kao znanstvenik, a manje kao književnik. Iako u svojem prikazu Klaić ne nudi izravnu usporedbu Markovićeve akademskoga i književnoga rada, jasno je da prednost daje potonjemu, kojemu je Marković posvećen od najranijih školskih dana, kada objavljuje svoje radove u dačkom listu *Domovina* (Klaić, 1884, 611). Razlog tomu je, vrlo vjerojatno, i činjenica da je godinu dana ranije Marković objavio zbirku *Iz mladih dana*, u kojoj je skupio svoje do tada objavljene i neobjavljene pjesme.

O Markoviću kao filozofu iz Klaićeve studije ne može se doznati praktički ništa. Doznaje se da je za svojega drugoga boravka u Beču studirao filozofiju i stekao doktorat iz filozofije (1872.), osobito se posvetivši estetici. Klaić spominje da je 1874. Marković postao »profesorom filozofije na sveučilištu hrvatskom« (Klaić, 1884, 611), ali ne govori ništa o tom što je predavao i koja su bila područja njegova filozofskoga interesa. Ne spominje ni Markovićev poziv na istraživanje povijesti hrvatske filozofije, uobličien u njegovu rektorskom govoru 1881. (Marković, 1882). Naposljetku, kaže da se Marković »više godina trudi [...] oko izradjivanja žLogike i Psychologije'« (Klaić, 1884, 611). Neizravno upućivanje na Markovićev filozofski rad, doduše, može se pronaći u Klaićevo osvrtnu na Markovićevo obranu narodnih pripovijesti, za koje Marković smatra, kako navodi Klaić, da su od »nepromierne vrijednosti, jer nam čuvaju filozofiju narodnu, jer svakom njih proteže se koja uzvišena misao« (Klaić, 1884, 337). Nekoliko godina kasnije (1889.) Marković je objavio *Etički sadržaj naših narodnih poslovice*, svojevrsnu filozofsku analizu narodnih poslovice.

Drugu obuhvatnu studiju o Markovićevu životu i djelu objavljenu tijekom njegova života napisao je književnik i književni kritičar Branko Vodnik (1879.–1926.), a objavljena je pod naslovom *Franjo Marković: studija* u časopisu *Savremeni* 1906. godine. Vodnik je, kao i Klaić, usredotočen na Markovićev književni rad. U pet dijelova svoje studije tematizira, redom, Markovićevu pjesmu *Dom i svijet* (1865.), epove *Kohan i Vlasta* (1867.) i *Povratak pod hrvatskoga kralja* (1871.), njegovu dramaturšku aktivnost od 1872. do 1877. godine — u kojem se razdoblju ističu drame *Karlo Drački*, *Benko Bot* (1872.) i *Zvonimir: kralj hrvatski dalmatinski* (1877.) — kao i njegovu djelatnost kao književnoga kritičara.

Markovićev najraniji književni rad Vodnik karakterizira kao djelo koje sadržava ozbiljne misli koje nastaju iz zanosne mladosti (Vodnik, 1906, 82), koja je pak ukorijenjena u nacionalnom kontekstu — šezdesetim godinama 19. stoljeća — kada je u hrvatskom društvenom životu sveprisutno veličanje slavenstva radi suzbijanja germanstva. Ostatak njegova književnoga rada utemeljen je, kako Vodnik smatra, na baladi. Balada imitira neku narodnu priču ili pjesmu i kao takva ona je temelj za ostale stvaralačke forme, primjerice dramu — drama je

velika balada (Vodnik, 1906, 85; 168–169). A upravo u dramama Vodnik vidi Markovićevu originalnost: »Kad se ugledavao na druge, bio je epski pjesnik, kad je postao samostalan, pisao je drame, a baladi ostao je uvijek vjeran« (Vodnik, 1906, 96).

Poput Klaića, ni Vodnik se ne osvrće na Markovićev filozofski rad, izuzevši nekoliko napomena o njegovoj estetici, iako je svoju studiju pisao u trenutku kada je Marković imao 61 godinu. O njegovoj profesuri nema velike riječi hvale jer smatra da ga upravo ona priječi u pjesničkom stvaralaštvu. Štoviše, tvrdi da je Markovićev znanstveni rad bio preprekom njegovu razvoju u velikog pjesnika: »Između Markovića naučnjaka i pjesnika postoji vrlo malo srodnosti: naučnjak je ubijao pjesnika, proza poeziju, trijezni um razbujalu fantaziju« (Vodnik, 1906, 173–174). Dio krivnje za to vidi i u Herbartovu sustavu »uz koji je [Marković] svom dušom pristao, a tu je teško naći poticaja za dalji rad, jer je čitav taj sistem suviše doktrinaran, pedantan, aprioran...« (Vodnik, 1906, 175). Kao što će se vidjeti, upravo je Markovićev herbartizam najprjeporniji moment u prosudbi njegova filozofskoga opusa.

2. Posmrtna recepcija: Dlustuš i Pavletić

Godinu dana nakon Markovićeve smrti književni kritičar i povjesničar Ljubomir Dlustuš (1850.–1921.) objavio je knjižicu *Dr. Franjo Marković: njegov život i rad* (Dlustuš, 1915). Za razliku od Klaića i Vodnika, Dlustuš se podrobnije osvrće na Markovićevu političku djelatnost, naglašavajući, između ostaloga, činjenicu da je Marković branio autonomnost učiteljske službe u Hrvatskoj izražavajući otpor protiv školskoga zakona iz 1888. godine (Dlustuš, 1915, 26–30). U raspravi o Markovićevu književnom radu Dlustuš nudi interpretaciju onih pjesama koje kod Klaića i Vodnika nisu bile ni spomenute, primjerice *Vrzino kolo* (1869.) i *Zlatna kupa* (1871.), ne zanemarujući pritom i one poznatije. Osobitu pozornost posvećuje njegovim književnim kritikama, koje iz modernističke perspektive Markovićev formalizam prikazuju kao zastario, no takvu kritiku Dlustuš odbacuje: »To je onako jedan cvijetak iz šuplje frazerije, koja ima da prikrije duševnu prazninu snobističke blaziranosti« (Dlustuš, 1915, 18).

Iako se, za razliku od Klaića i Vodnika, Dlustuš okušao i kao filozofski pisar (usp. Dlustuš, 1898), ni on ne pokazuje veću zainteresiranost za Markovićev filozofski rad. Doduše, jedan dio knjige (str. 16–19) nosi naslov *Marković kao filozof*, no on se uglavnom sastoji od nekih općenitih misli o težnji za savršenstvom koje je teško izravno povezati s Markovićem. Spominje tri Markovićeva filozofska djela: *Razvoj i sustav obćenite estetike* (Marković, 1903),⁸ raspravu *Filosofijski rad Rugjera Josipa Boškovića* (Marković, 1888), ali i neobjavljenu *Logiku*: »Pod kraj života napisao je svoju *ŽLogiku*?, uvidjevši bez sumnje koliko smutnju u dušama

8 Navodi ju pod pogrešnim naslovom »Razvoj i sustav opće estetike« (Dlustuš, 1915, 17).

čini baš nepoznavanje elementarnih zakona ljudskoga mišljenja« (Dlustuš, 1915, 17).

Književnik Krsto Pavletić (1865.–1919.) objavio je 1917. godine knjigu *Život i pjesnička djela Franje Markovića*. Knjiga je zapravo spoj Markovićeve biografije s interpretacijom njegovih drama, epova i pjesama. U Pavletićevu prikazu Markovića i njegova književnoga opusa nema prevelikih noviteta u odnosu na prethodnike. I on prenosi radnje ili teme pjesama te pronalazi motive koje uočava kod nekih drugih, uglavnom stranih autora kojima se Marković nadahnjuje. No Pavletić u tom ne uočava povodljivost, nego originalnost koju pripisuje njegovu pjesništvu (za razliku od Vodnika, koji Markovićevu originalnost uviđa uglavnom u dramama). Primjerice: »ja ne držim, da Marković tu, ako se i povodi za Mickiewiczem, tako silno zaostaje za njim, jer povijest književnosti i umjetnosti i nauke dokazuje, kako zna i oponašalac dostići, da i prestići kadkada svoj uzor« (Pavletić, 1917, 59). No postoji jedan novitet po kojem se ističe od prethodnih Markovićeve interpretacije — Pavletić se dotiče Markovićeve jezika i stila.

O Markoviću kao filozofu kod Pavletića ne nalazimo ništa. Od filozofskih radova Pavletić spominje *Etički sadržaj naših narodnih poslovice* (Marković, 1889), raspravu *Filosofijski rad Rugjera Josipa Boškovića* (Marković, 1888), *Razvoj i sustav obćenite estetike* (Marković, 1903), ali i *Logiku i Psihologiju*, »koje su ostale nažalost još u rukopisu« (Pavletić, 1917, 201). Zanimljivo je da i Pavletić, kao i njegovi prethodnici, prešućuje Markovićev rektorski govor (Marković, 1882) kojim on poziva na istraživanje povijesti hrvatske filozofije. U tematiku Markovićeve filozofskih radova Pavletić veli da neće ulaziti jer će to »biti zahvalan posao stručnoga pera« (Pavletić, 1917, 201).

3. *Portret Markovića kao filozofa: Bazala*

Prva studija o Markoviću čiji je autor filozof i koja je, k tomu, posvećena Markoviću prvenstveno kao filozofu knjiga je *Filosofijski portret Franje Markovića* Alberta Bazale iz 1921. godine (Bazala, 1974). Bazala je u boljoj poziciji da piše o Markoviću nego gore obrađeni autori jer je pet godina (1895.–1900.) bio njegov student, a od 1909. profesor filozofije na Filozofskom fakultetu. Ipak, on se u nekom smislu nastavlja na Pavletića utoliko što kaže kako neće prikazati sadržaj onoga što je Marković radio, nego će podati osvrt na ono što je on bio: »Zato će se u ovoj radnji uzalud tražiti prikaz nekih nauka, iznesenih i u štampanim radnjama, ako one nijesu bile odlučne za prikaz *ličnosti* ili su u ovoj radnji uzete u obzir samo onako i onoliko, koliko je to tražila svrha radnje. Na izbor momenata i motiva utjecao je dakako i *lični dojam*, što ga je Marković i kao učitelj i kao čovjek učinio na mene sama; što mi se dakle na Markovićevu shvaćanju života uopće činilo znatnim, od česti je određeno i mojim ličnim shvaćanjem i daje mi povoda, da prikazujući nazore njegove i sam ih u stanovitom pravcu uputim ili da ih prikazem u svjetlu, u kojem mogu biti pravo ocijenjeni i uvaženi« (Bazala, 1974, 11, bilj.; kurziv A. G.).

Iako je imao pristup Markovićevim neobjavljenim filozofskim spisima i iako je dobro poznao pojedinosti njegova filozofskoga rada, Bazala u svojoj knjizi ipak želi u prvom redu prikazati Markovića kao osobu. Stoga kod njega ne nalazimo dublju prosudbu Markovićevih filozofskih stajališta, nego portret, kako ga naziva, njegova rada i njegove važnosti. U tom se portretu mogu izdvojiti tri čimbenika koji određuju Markovića, njegovu filozofiju i njegovo djelo uopće.

Prvo, Marković je, prema Bazalinu prikazu, shvaćao da sveučilište i rad na sveučilištu omogućavaju prijenos obrazovanja velikomu broju ljudi, odnosno da pružaju mogućnost obrazovanja naroda u cjelini, a glavno je sredstvo za to filozofija. Stoga je u doba obnavljanja zagrebačkoga sveučilišta poseban naglasak trebalo staviti upravo na filozofiju (Bazala, 1974, 9–13). No postavilo se je pitanje: Koju točno filozofiju? To nije mogao biti eklekticizam, dakle spoj različitih filozofskih nazora, jer eklekticizam pretpostavlja već dovoljno razvijenu filozofsku tradiciju. Marković je stoga morao pronaći neko polazište koje bi odgovaralo kulturnim i društvenim potrebama Hrvatske koncem 19. stoljeća i pronašao ga je u filozofiji Johanna Friedricha Herbart (1776.–1841.). Za to je imao i formalne i sadržajne razloge. Formalne razloge treba tražiti u kritičkom duhu Herbartove filozofije, to jest u njezinu insistiranju na tom da gomilu »misli tradicijom predanih, u prilikama života slučajno zamišljenih, zgodno utvrđenih, međusobno ne prilagođenih, sakupljenih iz različitih vrela, savremenim prilikama često neprijemljenih [...] treba pročistiti, učvrstiti i srediti, da se poluči jasna orijentacija i određen pravac u kulturnom životu. Naučni i filozofski duh treba najprije uzgojiti, izvježbati i učiniti sposobnim, da u takovim prilikama uzmogne izvršiti zadaću, koja ga i čeka« (Bazala, 1974, 14).

Sadržajno pak gledano, Herbartova je filozofija u prvi plan stavljala duševni život kao borbu za održanje i slobodu. Obje te značajke neophodne su kako bi narod u cijelosti upoznao samog sebe i svoje sposobnosti. Odatle proizlazi središnja uloga filozofije u razvoju kulture. Prema tomu, Markovićevo se djelo ne može razumjeti a da se u obzir ne uzme kulturno–povijesni trenutak u kojem nastupa kao profesor na zagrebačkom sveučilištu.

Drugo, Marković je, u Bazalinu prikazu, izrazito neoriginalan filozof. On je jednostavno preuzeo Herbartove stavove ne nastojeći se pozicionirati u odnosu na ostale pripadnike Herbartove škole. Ponegdje je Herbartove stavove preinačio ili ublažio, ali nije pokazivao nikakve ambicije za prevelikim odstupanjem od njih, a kamoli za razvijanjem vlastita sustava (Bazala, 1974, 10, bilj.). Ipak, Bazala se, sukladno svojoj glavnoj nakani, suzdržava od detaljnije analize Markovićevega odnosa, kako prema Herbartu tako i prema drugim filozofima.

Treće, Bazala je imao potrebu istaknuti »složenost bića Markovićevega« (Bazala, 1974, 55), koje je prikazao kao dihotomično, kao svojevrstnu opreku između razuma i emocija. Razum je svojstven filozofiji, koju je Marković zamišljao izgrađenu na racionalnim osnovama, povodeći se za sadržajem koji je preuzeo iz Herbartove filozofije, u kojoj je sve, uključujući i emocije, podvrgnuto razumskom nadzoru. S druge strane, emocije, sveprisutne u Markovićevu književnom djelu, bile su njemu svojstveno područje, koje nije morao preuzimati niodakle. U

Markovićevu je pjesništvu duboka misao zaodjenuta u osjećajnost, slutnju, nagovještaj, sjetnu raznježenost, idealno naziranje i dr. (Bazala, 1974, 54–55). Riječ je, dakle, o dvama različitim svjetovima koji su, prema Bazali, unatoč harmoničnoj koordiniranosti, ipak odvojeni. Razlog njihove odvojenosti treba tražiti u činjenici da je Marković posjedovao »nerazgaljenu« dušu (Bazala, 1974, 55), to jest nije bio vičan iznositi svoje osjećaje javno, nego je to radio pod okriljem književnosti. Bazala uočava da takvo objašnjenje nudi i sâm Marković, koji sebe naziva »sret-nim sanjarem« koji svoje osjećaje drži zatvorenima u sebi.⁹

4. Filipović o Markovićevu herbartizmu i ideji nacionalne filozofije

Sljedeći obuhvatni prikaz Markovićeva djela nastao je šezdesetak godina nakon Bazalina i dolazi iz pera profesora na Odsjeku za filozofiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i direktora Instituta za filozofiju u Zagrebu Vladimira Filipovića, koji je objavio rad *Franjo Marković — rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije: Koliko u filozofiji Herbartovac?* (Filipović, 1982). Filipović zapravo na neki način nastavlja tamo gdje je Bazala stao. On izdvaja iste ključne sastavnice Markovićeva djela koje je istaknuo i Bazala — njegovu prvenstvenu usredotočenost na hrvatski nacionalni problem druge polovice 19. stoljeća, njegov dvojni, književno–filozofski senzibilitet te ovisnost o herbartizmu — no pristupa im ponešto drukčije, kontekstualizirajući ih i nastojeći pomiriti ono što je Bazala poimao kao napetosti u Markovićevoj osobnosti i djelu.

Preuzimanjem filozofske katedre na Filozofskom fakultetu Marković je, priznaje Filipović, unekoliko napustio svoju dotadašnju književnu i uredničku djelatnost. No, to je napuštanje bila samo promjena modaliteta u osnovi iste djelatnosti, naime rješavanja hrvatskoga nacionalnoga problema. Svoju novu poziciju Marković je mogao iskoristiti kao svojevrsnu promjenu strategije: »Bio je rodoljubni pjesnik i preuzeo [je] na sebe zadatak da bude i rodoljubni učitelj filozofije« (Filipović, 1982, 23). Stoga, iz Filipovićeve perspektive, između Markovića kao književnika i Markovića kao filozofa ne postoji nikakva dihotomija — riječ je o kontinuitetu uvjetovanom izmijenjenim prilikama u kojima se je našao.

Što se tiče razloga zbog kojih Marković preuzima Herbartov filozofski sustav, Filipović uglavnom naglašava isto što i Bazala: Herbart je insistirao na shvaćanju filozofije kao kritičke obrade pojmova, na jasnoći i preciznosti, na realizmu nasuprot idealizmu, na protivljenju autoritetu i dr., a te su značajke najviše odgovarale kako Markovićevoj osobnosti tako i novonastalu kontekstu, naime započinjanju institucionalizirane svjetovne filozofije u Hrvatskoj i na hrvatskom jeziku. No, Filipović uočava da je Herbartova filozofija bila prikladna i zbog još jednoga razloga. Naime, Marković je pred sobom imao jednostavno, ali važno pitanje: Odakle započeti rad na samostalnoj nacionalnoj filozofiji? Prema Filipo-

9 To je Markovićevo objašnjenje u jednom pismu koje je uputio prijateljici ili obožavateljici koja mu se je javila u uredništvo *Vienca* pod dojmom čitanja njegove drame *Karlo Drački* (usp. Pavle-tić, 1917, 175; Bazala, 1974, 55).

viću, bio je suočen s dvojbom. S jedne strane, mogao je započeti s institucionalno već etabliranim skolastičkim i neoskolastičkim pristupom. S druge strane, mogao se je ugledati na različite oblike prirodoznanstvenoga materijalizma, koji su u to doba prevladavali u Europi, a i kod nas su imali istaknutih zagovornika. Sve ostalo bili su samo fragmentarni pokušaji sustavnoga filozofiranja kakvi su se mogli naći kod pojedinih srednjoškolskih profesora (Filipović, 1982, 14–15). No ništa od toga nije odgovaralo povijesnomu trenutku. Marković stoga nije tražio stranu za koju će se opredijeliti, nego je, naprotiv, htio razviti kritičku metodu mišljenja koja će, kako se je nadao, stvoriti pretpostavke za razvoj samostalne filozofije. Tu kritičku metodu pronašao je u herbartizmu.

Kao što je rečeno, Bazala naglašava da je Marković bio u osnovi neoriginalni mislilac koji je u potpunosti neambiciozno slijedio Herbarta. Filipović ne niječe snažan Herbartov utjecaj na Markovića, ali se protivi tvrdnji da njegova filozofija ima oponašateljsko obilježje. Štoviše, smatra da na herbartovskim osnovama »Marković izvodi svoje samostalne kritičke filozofske refleksije« (Filipović, 1982, 20). Markovićev herbartizam on ne tumači u sadržajnom, nego u formalnom smislu: ono što Markovića veže uz Herbarta prvenstvo je način filozofiranja i shvaćanje filozofije kao kritičke analize pojmova: »Herbart mu je poslužio kao kritičko uvođenje u filozofijsko mišljenje s videnjem otvorenih misaonih horizonta. Marković nije herbartijanac, jer on ne preuzima njegov gotov sistem, nego njegovu kritički domišljenu metodu« (Filipović, 1982, 23).

Prave razmjere Markovićeve ovisnosti o Herbartu, pa tako i odgovor na pitanje što ga Filipović postavlja u naslovu svoga priloga — koliko je zapravo Marković herbartovac — moguće je dokučiti samo ako se uzme u obzir krajnji cilj njegove filozofske djelatnosti, a to je nastojanje da se pronade nešto što bi se moglo nazvati izvornom nacionalnom filozofijom. Ostvarenje te zadaće sastoji se od triju glavnih koraka. Prvi je razvoj filozofije na sveučilištu, u okviru koje se univerzalne filozofske ideje mogu preoblikovati u ideje relevantne za naše potrebe i specifičnosti. Drugi korak, povezan s tim, nastojanje je da se izgradi sustavno i precizno hrvatsko filozofsko nazivlje. Naposljetku, Marković u svojem rektorskom govoru objašnjava da važnu sastavnicu u izgradnji izvorne nacionalne filozofije čini i uvrštavanje djela iz hrvatskoga filozofskoga nasljedstva u našu kulturnu sadašnjicu. Tek uzme li se to u obzir može se razumjeti Filipovićev odgovor na pitanje koliko je Marković herbartovac, a koji je sasvim suprotan Bazalinu.

Iako Filipović nije slušao Markovićeve predavanja i, po svemu sudeći, nije čitao tekstove iz njegove filozofske ostavštine, on Markoviću pristupa kao sustavnomu filozofu, nipošto samo estetičaru. Markovićevu filozofiju vidi kao kontinuiranu s njegovim književnim i političkim radom — sve su to dijelovi jednoga, kako ga naziva, »sveučilišno–prosvjetiteljskoga« pothvata. Očito je da se snažno oslanja na Bazalin prikaz, ali ga, kako je napomenuto, u nekim vidovima nadilazi i na koncu dolazi do sasvim drukčije prosudbe Markovićeve originalnosti i njegove filozofske ovisnosti o Herbartu.

Zaključak

Proučavanje Markovićeve djela nastavljeno je i nakon Filipovićeve studije. Što se njegove filozofije tiče, i dalje su u prvom planu estetika i problematika iz rektorskoga govora, a tek u najnovije vrijeme i logika i etika. K tomu, započet je rad na proučavanju i objavljivanju Markovićeve filozofske ostavštine. Sve to pridonosi boljemu razumijevanju njegova djela.

Ipak, Filipovićeve je studija posljednji pokušaj da se ponudi cjelovita, zaokružena slika Markovića kao filozofa, odnosno da se sintetički prikažu motivi kojima je bio vođen u svojim filozofskim nastojanjima i ciljevi kojima je težio, a donekle i sadržaj njegove filozofije, koja je, prema Filipoviću prikazu, prirodan nastavak njegova pjesničkoga karaktera. U novijoj povijesti recepcije Markovićeve djela ona utoliko zauzima središnje mjesto. Kao takva, ona ukazuje na dvije stvari koje treba uzeti u obzir u budućem radu na Markoviću djelu.

Kao prvo, Filipović je, iako u prilično ograničenoj mjeri, pokazao kako bi mogla izgledati cjelovita interpretacija Markovićeve djela, koja, kako se je pokazalo, do sada zapravo i ne postoji. On naznačuje jedan od načina na koji bi se Markovićevo pjesništvo i njegova filozofija, ali i društveni angažman, mogli smatrati dijelovima jednoga jedinstvenoga ambicioznoga pothvata. Takav pristup u svojim novijim radovima njeguje Srećko Kovač (1996, 2021, 2024).

Kao drugo, kako je vidljivo iz gornjega razmatranja, Bazala i Filipović daju sasvim različite odgovore na pitanje koje je ključno za razumijevanje Markovićeve filozofije, naime pitanje naravi i dosega njegova herbartizma. Prema Bazali, Marković je neoriginalni sljedbenik Herbarta, a prema Filipoviću on je sljedbenik samo u formalno–metodološkom smislu. Markovićev dug Herbartu zapravo još uopće nije temeljito istražen. Glavni razlog tomu nesumnjivo je činjenica da je Markoviću pristupano gotovo isključivo iz perspektive njegove estetike. No, Markovićev filozofski opus daleko nadilazi područje estetike, što je osobito vidljivo u njegovoj iznimno bogatoj filozofskoj rukopisnoj ostavštini, koja uključuje kako izvorne rukopise tako i prijepise iz gotovo svih u njegovo vrijeme glavnih filozofskih disciplina: logike, etike, spoznajne teorije, povijesti filozofije i dr. Tek pomnijim proučavanjem toga gradiva moći će se dobiti jasan odgovor na Filipovićovo pitanje te stvoriti pretpostavke za uistinu cjelovit prikaz Markovićeve djela.

Za tu tvrdnju postoji nekoliko jasnih razloga. Kao prvo, uvidom u rukopise i prijepise Markovićevih predavanja iz povijesti filozofije moći će se steći jasnija slika o tom koju točno povijesnofilozofsku važnost on pridaje Herbartovoj filozofiji. K tomu, pregledom sačuvanih rukopisa i prijepisa njegovih predavanja iz uvoda u filozofiju vidjet će se u kojoj je mjeri on slijedio Herbartov plan i kako ga je prilagodio hrvatskomu kontekstu. Time će se omogućiti i razumijevanje njegova odnosa prema drugim, herbartovskim i neherbartovskim, strujanjima u filozofiji koncem 19. i početkom 20. stoljeća, za što i sâm Bazala — koji je, kako je rečeno, bio prilično kritičan prema Markovićevoj originalnosti — priznaje da je važan i obilan posao (Bazala, 1974, 10, bilj.). Nadalje, objavljivanje cjelovite *Logike*, kao i *Psihologije* i *Nauke o spoznaji*, omogućit će temeljitije razumijevanje

Markovićeva shvaćanja međusobnoga odnosa filozofskih disciplina nego što je ono koje možemo razaznati na osnovi uvoda u *Razvoj i sustav obćenite estetike* (Marković, 1903). Naposljetku, na temelju uvida u Markovićeva predavanja iz povijesti filozofije moći ćemo doznati je li se Marković u njima osvrtao i na hrvatske filozofske pisce, za koje u svojem rektorskom govoru kaže da nam upravo oni omogućuju stupanje u »uzvišeni hram umlja svjetskoga«, i to s »častnim putnim listom« (Marković, 1882, 273).

Literatura

- Anon. (1914). Dr. Franjo pl. Marković. *Obzor*, 18. rujna, 2.
- Anon. (1934). 20–godišnjica smrti Franje Markovića: jedna zaboravljena obljetnica. *Jutarnji list*, 15. rujna, 7.
- Bazala, Albert (1914). Franjo pl. Marković. *Savremenik*, 9, 389–392.
- Bazala, Albert (1974). *Filozofijski portret Franje Markovića*. Zagreb: Institut za filozofiju.
- Dlustuš, Ljuboje (1898). *Filozofija u drevnih Helena*. Sarajevo: Zemaljska tiskara.
- Dlustuš, Ljuboje (1915). *Dr. Franjo Marković: njegov život i rad*. Osijek: Klub hrvatskih književnika u Osijeku.
- Filipović, Vladimir (1982). Franjo Marković — rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije: Koliko u filozofiji Herbartovac? *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 8(1–2), 7–24.
- Klaić, Vjekoslav (1884). Dr. Franjo Marković. *Vienac*, 16(21), 335–337; (24), 384–386; (38), 608–611.
- Kovač, Srećko (1992). Formalizam i realizam u logici: Franjo pl. Marković i Gjuro Arnold. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 18(1–2), 141–182.
- Kovač, Srećko (1996). Franjo pl. Marković: On the 150th anniversary of his birth. *Studia historiae philosophiae croaticae*, 3, 169–188.
- Kovač, Srećko (2016). Logika u filozofiji Franje pl. Markovića. U: Stipe Kutleša (ur.), *Filozofijsko djelo Franje pl. Markovića* (str. 57–74). Zagreb: Matica hrvatska.
- Kovač, Srećko (2021). Dom i svijet hrvatske filozofije: struktura i povijesni aspekti. U: Stipe Kutleša (ur.), *Domovina, zavičaj, svijet* (str. 155–176). Zagreb: Institut za filozofiju.
- Kovač, Srećko (2024). Povijesni ustroj filozofije — Franjo pl. Marković: U povodu 110. godišnjice smrti. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 50(2), 499–534.
- Marković, Franjo (1882). *Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.* Zagreb: Tisak Lav. Hartmana i družbe.
- Marković, Franjo (1888). Filozofijski rad Rugjera Josipa Boškovića. *Rad JAZU*, 87–89, 543–716.
- Marković, Franjo (1889). Etički sadržaj naših narodnih poslovice. *Rad JAZU*, 96, 167–227.
- Marković, Franjo (1903). *Razvoj i sustav obćenite estetike*. Zagreb: Nakladom kr. hrv.–slav.–dalm. zemaljske vlade.
- Marotti, Bojan (2016). O pojmu znaka u Markovićevoj Logici. U: Stipe Kutleša (ur.), *Filozofijsko djelo Franje pl. Markovića* (str. 75–139). Zagreb: Matica hrvatska.
- Marotti, Bojan (2019). *Prema domovini misli: Oglеди o hrvatskoj filozofiji od Markovića do Cipre*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pavletić, Krsto (1917). *Život i pjesnička djela Franje Markovića*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Peklić, Ivan (2014). *Život i djelo Franje Markovića*. Zagreb: HAZU.

Sušnik, Matej (2024). Markovićeve metaetika. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 49(1), 7–27.

Tatarin, Milovan (1996). Između pjesničke imaginacije i estetičkih normativa: (O Franji pl. Markoviću, uz sto i pedesetu obljetnicu rođenja). *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 22(1–2), 211–236.

Vodnik, Branko (1906). Franjo Marković: studija. *Savremenik*, 1(1), 81–96; 161–178.

Reception of Franjo Marković as a Philosopher Between 1884 and 1982

Ana Grgić*

Summary

Franjo Marković has long been perceived primarily as a writer and socially engaged intellectual, while the reception of his philosophical work has remained fragmented. This paper analyzes several key studies on his work, from Vjekoslav Klaić (1884) to Albert Bazala (1921) and Vladimir Filipović (1982). While Bazala portrays Marković as an unoriginal follower of Herbart's philosophy, Filipović underlines his intellectual autonomy and contribution to the development of a national philosophy. Both authors recognize the tension between Marković's literary and philosophical activities but interpret it differently — Bazala as a dichotomy and Filipović as continuity serving national renewal. Despite increasing interest in Marković's legacy, especially his logic and ethics, a comprehensive interpretation of his work is still lacking. This paper concludes that further exploration of Marković's Herbartianism and his philosophical manuscripts is essential to achieve a thorough understanding of his intellectual contribution.

Keywords: *Franjo Marković; Vjekoslav Klaić; Branko Vodnik; Ljuboje Dlustuš; Krsto Pavletić; Vladimir Filipović; Albert Bazala; Herbartianism; Croatian philosophy*

* Ana Grgić, PhD., Research Associate, Institute of Philosophy. Address: Ulica grada Vukovara 54, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: agrgic@ifzg.hr